

K. Peák Ildikó

Művészeti élet, művészetpolitika és alkotók Salgótarjánban (1945-1965)

Politika és művészet - már milyen idegenül, különösen cseng ez a szópárosítás, hiszen napjainkban - jó s rossz értelemben véve - „mindent szabad” a kultúra, a művészetek területén, az alkotók az irodalom, a festészet, a rajz s a szobrászat határmezsgyéit ostromolják. Meghökkenítő, „polgárpukkasztó”, egyben új szépségeket felmutató alkotások születnek szinte valamennyi műfajban. Úgy tűnik, ma a művészetek - különösen a képzőművészet - burjánzásának csupán egy tényező szab gátat: a pénz, az anyagi források nyomasztó hiánya. A pályakezdő fiatal alkotók számára napjainkban a legnagyobb nehézséget a szponzorok, támogatók megkeresése jelenti, nem a művészetpolitika irányelveinek való megfelelés. Utóbb visszatekintve szinte hihetetlennek tűnik, hogy, a nem is oly rég elmúlt évtizedekben - különösen az 50-es, 60-as években - nemcsak egyes művészek pályafutását, képzőművészeti rendezvények profilját, de települések, városok, régiók kulturális koncepcióját is állami, s elsősorban pártszervek határozták meg.

Ebben „földről jövő” kulturális irányító-szervező tevékenységben országsszerte kiemelkedő szerepet kapott a képzőművészet - a rendszer kereteibe illő - eredményeinek propagálása. Ez elsősorban egyrészt különböző - többnyire - tematikus tárlatok, kiállítások rendezése, másrészt köztéri szobrok, dekorációk elkészíttetése révén valósult meg. Ennek okát talán abban láthatjuk, hogy a látás nyelve volt a legérthetőbb a kevésbé iskolázott emberek számára is - annál is inkább, mert a kor „elfogadott” képzőművészeti alkotásai elsősorban figurálisak voltak. Ráadásul, e művek mindenki számára elérhetőek voltak, hiszen a tárlatlátogatás évtizedekkel korábban szinte fillérekbe került, a köztéri szobrokkal, a közintézményekben elhelyezett festményekkel, muráliákkal nap mint nap találkozhatott az „utca embere” is. Képzőművészeti - elsősorban grafikai - illusztrációkat tartalmaztak a napilapok. Ezek részben a szövegtől függetlenek voltak, részben az egyes kiállítások, tárlatok anyagából mutatnak be izelítőt, illetve egyes ünnepi számok fejléceit díszítették (gondoljunk csak a *Nógrádi Népiság*, vagy a *Nógrád* április 4-i, május 1-i, viszonylag nagyméretű, grafikákkal illusztrált címlapjaira).

Az elmúlt évtizedek társadalmi-politikai rendszere tehát nagy súlyt fektetett a kortárs festészet, grafika, plasztika - „felsőbb szinten” is megfelelőnek ítélt - alkotásainak támogatására, bemutatására (egy 1970-ből származó, jellemző megállapítás szerint „a gazda szemével” kísérték figyelemmel a képzőművészeti rendezvényeket. Ez a folyamatos, minden részletet, eseményt szemmel tartó, támogató, tiltó, tűró felügyelet egyrészt nagyon jelentős, elvitathatatlan eredményeket hozott létre, másrészt olyan károkat okozott, melynek „utóregzései” ma is érzékelhetők.

Mindenképpen vívmánynak kell tekintenünk a művészeti élet szervezetté válását, számtalan kiállítási lehetőség, fórum megteremtését. Műtermes lakások építésével, állami- és helyi önkormányzati megbízásokkal, a Képcsarnok Vállalat kortárs műveket árusító üzleteinek megnyitásával rendeződtek az alkotók élet- és munkakörülményei. A falusi kultúrházakban, üzemekben szervezett vándorkiállítások, a szocialista brigádok és diákok számára szervezett ingyenes tárlatlátogatások, a művészi ízlésre „nevelő” rendezvények a társadalom azon réteget is megismertették a képzőművészet ágaival, melyek a korábbiakban többé-kevésbé el voltak zárva ezektől az ismeretektől.

Másrészt, ez a központosított mecenatúra okozott olyan károkat is a művészeti életben, melynek nyomai helyi-közzel még ma is érzékelhetők. Az 50-es években „kispolgári giccs” bélyeggel illettek jó, vagy kevésbé jó szándékú korifeusok olyan alkotásokat is, melyek távol álltak a bögő szarvasbikák világától - csupán az volt a „bűnük” hogy nem eléggé harcosan ábrázolták a szocialista embertípust. A 60-as években csúcsosodtak ki az erősen ideologikus töltésű „szocialista realizmus kontra absztrakció” stílus- és szemléletbeli viták, melyekben természetesen az előző ábrázolásmód híveivé lett a döntő szó. A 70-es években a formai, szemléletbeli kötöttségek enyhültek, de még így is több tehetséges alkotó, illetve csoportosulás munkássága számított nemkívánatosnak.

A fent vázolt tendenciák országosan, így városunkban is alapvetően meghatározók, jellemzők voltak. Salgótarján művészeti életének alakulása azonban más, egyéni jellegzetességeket is hordozott. A település kulturális fejlődése alapján nem hozható kapcsolatba sem a nagy múltú városokéival (Szeged, Debrecen stb.), sem az 1945 után szinte egyik pillanatról a másikra kipélő, úgynevezett szocialista városokéival (Ajka, Százhalombatta, Dunaújváros, Kazincbarcika stb.) sem. Az előbbieket komoly kulturális, műveltségbeli hagyományokra tekinthettek vissza, az utóbbiak pedig - nemcsak a művelődés terén - jelentős állami támogatást élveztek. Salgótarján azonban - bár már 1922-ben várossá vált - jellegében a két világháború között kisvárosias maradt, az élet elsősorban a nagy üzemekben, ipari létesítményekhez kapcsolódott.

Mindenesetre, ha nem is kifejezetten pezsgő, de létező művészeti élet volt a két világháború közötti és a közvetlenül 1945 utáni Salgótarjában is. Ezt a 30-as években alakult *Balassa Bálint Társaság* mecenálta, melynek akadémiai végzettségű művésztanárok és tehetséges műkedvelők is tagjai voltak, mint *Bóna Kovács Károly*, *Bátki József*, *Fayl Frigyes*, *Blanár Sándor*. A Társaság tagjai több csoportos kiállításon szerepeltek, jó néhány köztéri megbízást, dekoratív munkát vállaltak, többük pedagógusi tevékenysége is jelentős. A Balassa Bálint Társaság és művészetpártoló tevékenysége az 1940-es évek végétől fokozatosan csökkent, majd elhalt. Időszakunk elején 1948-ban, elhunyt Bátki József, 1953-ban Fayl Frigyes.

A tulajdonképpeni képzőművészeti tevékenységet 1945 után Salgótarjában a Bóna Kovács Károly vezetésével 1946-ban Baglyasalján megalakult *Munkás Képzőművészeti Főiskola* képviselte. Az 1949 januárjában hivatalosan is működési engedélyt elnyert szabadiskolában sok tehetséges fiatal kapott képzést, közülük jó néhányan - *Pataki (Pincsák) József, Takács Géza, Vasas Károly, Somoskői Ödön, Radics István, Gyüre Nándor* - évekkel később sikeres, elismert alkotókként jelentkeztek a helyi, illetve országos képzőművészeti életben. A szabadiskola a Salgótarjáni Kőszénbánya NV, Salgótarján város képviselőtestülete és a VKM szabadművelődési főosztálya támogatásával működött. A Munkás Művészeti Főiskola 1956-ban szűnt meg.

A fokozatosan elhaló, megszűnő - eredetükben a két világháború közti időszakra visszanyúló - szerveződések helyén s mellett új, a későbbiekben alapvetően meghatározó csoport alakult ki fokozatosan. Az új - még laza - képzőművész szerveződés tagjai már 1954 ősztől közös kiállításokon vettek részt, a *Megyei Képzőművész Munkacsoport* azonban hivatalosan 1957. március 1-én alakult meg Salgótarjában. Fontos, döntő lépés volt ez nemcsak a város, de a megye képzőművészeti életében is, hiszen a helyi alkotók elszakadtak a Heves megyei csoporttól, melynek keretében ez ideig dolgoztak. Önálló alakulat keretében lehetőségük nyílt az egyéni útkeresésre, a későbbiekben jellemző stílusok s a kiállítási formák kialakítására. Fontos volt ez a lépés abból a szempontból is, hogy egy koncepcióval, évenként megújuló tervszerű programmal, munkatervvel rendelkező szervezet jött létre, mely döntő részt vállalt a város s a megye jövőbeni képzőművészeti életének alakításában.

Bár a Nógrád Megyei Képzőművész Munkacsoport spontán szerveződésésként jött létre, a napi politikai események alól nem vonhatta ki magát, hiszen a csoportosulás tagjai megalakulásuk alkalmából nyilatkozatot jelentettek meg a megyei sajtóban, melyben hitet tettek a párt és a kormány politikája mellett - (gondoljunk csak a dátumra: néhány hónappal az 1956. évi forradalom s a sortűz után!).

Az alapítók - *id. Szabó István* szobrászművész, Bóna Kovács Károly, *Czinke Ferenc, Farkas András, Hamza Tibor, Iványi Ödön, Králik Andor, Leszenszky László, Radics István, Réti Zoltán, Nagy Ferenc* festőművészek, *Márkus Márton* és *Erhardt Tibor* iparművészek - első munkatervükben leszögezték, hogy a szocialista realizmus szellemében kívánnak dolgozni, a közönséget az internacionalizmus jegyében, a művészet haladó hagyományainak ismertetésével kívánják nevelni. Újabb megyei tárlatokat Nógrád nagyobb településein - Salgótarján, Szécsény, Pásztó, Balassagyarmat, Rétság és öt község - végigvonultatott vándorkiállítás formájában tervezték.¹ Az 1956-os bujáki telep után néhány művész - Iványi Ödön, Réti Zoltán, Farkas András, Czinke Ferenc, *id. Szabó István, Králik Andor* s a tehetséges műkedvelő *dr. Németh Sándor* - 1957 júliusában már Benczúrfalván dolgoztak (a volt Benczúr-műteremben, melyet addig az evangélikus egyház használt imaházként, a híveknek azonban az MSZMP Megyei Bizottsága utasítása nyomán két hét alatt ki kellett üríteni a helyiséget).²

A csoportosulás tagságának legjelesebbjeit 1958 folyamán vették fel a magyar képzőművészek frissen megalakult szövetségébe - ez alól csak *id. Szabó István* volt kivétel, aki már 1957-ben felvételt nyert. Kialakult a Nógrád megyei művészek - egészen az 1960-as évek elejéig érvényes - kiállítási rendje is. A sorozatossá váló tavaszi és őszi tárlatok mellett néhány egyéni bemutatót is láthatott a közönség. Mellettük - bár elenyésző mennyiségben - más jellegű képzőművészeti rendezvényeknek is helyet adott a város. Így 1955-ben a Képzőművészeti

Alap rendezett - alkotásokat értékesítő - festményeket és grafikákat bemutató kiállítást, szintén ebben az évben nyílt meg a városi tanács által patronált, a XIX. század orosz festészetét ismertető reprodukciós kiállítás, 1959-ben pedig szovjet-orosz festőművészek és iparművészek tárlatát láthatták az érdeklődők (ez utóbbi a Magyar-Szovjet Baráti Társaság, a Nógrád megyei művészcsoporthoz és a Műcsarnok szervezésében jött létre).

A legjelentékenyebb képzőművészeti események azonban mindenképpen a megyei művészek periodikusan ismétlődő kiállításai voltak. Szinte természetesnek vehetjük, hogy a megyei s városi tanácsi, illetve pártszervek aggályos figyelemmel kísérték e tárlatokat - elsősorban nem a kiállított művek művészi értékeit, hanem a mondanivalót, a hangulatot szem előtt tartva. Úgy tűnik, hogy az 1956-os forradalom nemcsak a hazai művésztszadalom egészének, de a Nógrád megyei alkotók munkásságában is változást, a szocialista építés „hurraoptimista” témáitól való elfordulást okozott: még az 1958-as őszi tárlatot is a melankolikus tájképek, csendéletek uralták. A Nógrád Megyei Tanács Művelődési Osztály - a megyei művészcsoporthoz „hűségnyilatkozata” ellenére - fontosnak látta az alkotók további nevelését. Az osztály 1959. évi jelentése szerint „... a Megyei Képzőművész Csoport tagjainak figyelmét továbbra is mai életünk témái felé kell fordítani. Ankétok, személyes beszélgetések révén kell elősegíteni az esztétikai és politikai kérdések tisztázását.”³ A tisztázás nyilván sikerrel járt, hiszen egy 1960-ban készült jelentés megemlíti, hogy „... megyénk képzőművész munkacsoporthoz is jelentős fejlődés ment át az elmúlt évben. Elég összehasonlítani az 1958. évi őszi tárlat anyagával (az 1960. év kiállításait)...”⁴

Milyenek voltak az e tárlatokon kiállított alkotások? Elmondhatjuk, hogy a kiállított képek java része festmény volt, grafika szinte nem is szerepelt. A szobrászatot id. Szabó István plasztikai képviselték, az iparművészeti anyag elsősorban használati tárgyakra és ékszerekre (hamutartók, tálcák, brossok) korlátozódott.

A festmények természetesen a szocialista realizmus jegyében születtek, mely hazánkban a szovjet képzőművészet megfogalmazás módját ötvözte a szabadabb nagybányai plein-air hagyományokkal. A témaválasztásban előnyt élveztek az üzemi témákat, építkezéseket megörökítő alkotások, de az idő múltával, kis mennyiségben a hivatalos szervek „elnézték” az ettől eltérő tematikájú műveket is.

Szorgalmasan dolgozott a megyei képzőművész csoport, de Bóna Kovács Károly szabadiskolájának megszűntével (1956) mégis űr támadt a város képzőművészeti - s általában véve szellemi - életében, hiszen ezzel elhalni látszott a jó értelemben vett amatőr, öntevékeny, önmagát képezni kívánó szellemiség. Ezt az űrt kívánta áthidalni a megyei képzőművész csoport egy, már 1957 őszén létrehozandó művészeti szabadiskola ötletével. A terv ezzel egy időben megjelent a városi tanács iratanyagában is. A város javaslata szerint a szabadiskola az evangélikus kultúrotthonban működött volna. Itt nyílt volna meg Salgótarján állandó kiállítási helyisége s egy alkotó munkára alkalmas műterem is.⁵ Végül is 1958-ban a bányász kultúrotthonban jött létre képzőművészeti szakkör, Iványi Ödön vezetésével. A tagság magját Bóna Kovács Károly régi tanítványai alkották, mellettük középiskolás diákok, szakmunkástanulók, bányászok, nyomdai dolgozók, acélgyári munkások, tanácsi alkalmazottak dolgoztak itt. Később létrejött egy másik szakkör is az acélgyári kultúrotthonban, ennek tevékenysége azonban kevésbé volt számottevő.

Dacára a megyei művészek tárlatainak s a néhány, inkább ismeretterjesztő reprodukciós kiállításnak, a szakköröknek, a város - s a megye - lakosságának látás- és izléskultúrája nem fejlődött.

Kelendő volt a klasszikus értelemben vett giccs, a dilettáns „művészek” harmadrendű termékeit képügynökök árusították, sőt ezeket állami üzletek is terjesztették. Ismeretterjesztő, a képzőművészet igazi értékeit bemutató előadásokról jobbra csupán a következő évtizedben beszélhettünk.

A fentiek ellensúlyozására már 1959-ben megállapodás született a Nógrád Megyei Tanács és a Múcsarnok között, melynek jegyében az utóbbi intézmény vándorkiállításokat küldött a megyébe - ezek többségükben a képzőművészet kiemelkedő alkotásait bemutató reprodukciós válogatások voltak.

Az 1950-es, 60-as évek fordulóján azonban nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak a megye, de a város képzőművészeti élete, a kiállítások száma s minősége sem éri el a megfelelő színvonalat. Salgótarján - a megyeszékhely - lakosságának kulturális igényeit ösztönözni, esztétikai környezetét pedig fejleszteni kellett. Ennek érdekében a város vezetése 1960-ban két éves népművelési tervet dolgozott ki, mely hangsúlyosan foglalkozott az ismeretterjesztés javításával (reprodukciók, előadások segítségével) és a két városi képzőművészeti szakkör munkájának javításával.

Az igazi változás, fellendülés azonban csak a 60-as évek közpe táján következett be a város - nemcsak - művészeti életében. Az úgynevezett kultúrcentrum határozat, az „ezer szakembert Salgótarjának” döntés után alapjaiban átalakult a szellemi közeg a városban. A gyökeresen átforgató, impozáns, modern városközpontot köztéri szobrok, a köztintézményeket muráliák díszítették. Az új épületek között 1966 tavaszán átadták a József Attila Művelődési Központ modern épületét, melynek üvegcarnoka a későbbiekben a képzőművészeti kiállítások zömének helyet adott. Szintén ez év áprilisában nyílt meg a Képcsarnok Vállalat salgótarjáni fiókja, mely újabb bemutatkozási lehetőséget nyújtott a helyi művészek számára.

Javultak az alkotók élet- és munkakörülményei. Az évtized közepén több műtermes lakás készült el a Schuyer Ferenc (ma Szerpentin) úton. Fontos lépés volt ez, hiszen az 50-es években csupán id. Szabó Istvánnak volt műterme. Míg a korábbiakban a legeredményesebben dolgozó alkotók sem kapták meg az alkotáshoz szükséges megfelelő körülményeket - még munkaidő-kedvezményben sem részesültek -, a 70-es években létrejöttek az úgynevezett szocialista szerződések, melyek keretében egy-egy üzem vásárlásokkal munkalehetőség teremtésével támogatott egy, vagy több művészt, akik ennek ellenében kiállításrendezést, ismeretterjesztést vállaltak.

• 1964-től a nógrádi alkotók új szervezeti keretek között dolgoztak. Ebben az évben ugyanis a Magyar Képzőművészek Szövetsége a tizenkilenc megye csoportjait egyes tájegységek szerint öt magasabb szintű tömörülésbe vonta össze. A megyei művészek e szerint az Észak-Magyarországi Területi Szövetségbe kerültek, mely keretein belül a nógrádiakon kívül Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szabolcs megyeiek dolgoztak. Az új alakulat első kiállítása - I. Észak-Magyarországi Területi Képzőművészeti Kiállítás címmel, s a „munka és művészet” témakörében - 1965. április 4-én nyílt meg az új megyei könyvtárban. E rendezvény már regionálisan nyitott volt, s mint ilyet, a későbbi Tavasz Tárlat elődjének tekinthetjük. Lendületet vett a képzőművészeti ismeretterjesztés, az amatőr művészi tevékenység is. Létrejött a Művészklub, a TIT Művészeti Fórum, mellettük számos előadás hangzott el e témakörben. 1965-ben - Iványi Ödön vezetésével - létrejött a Megyei Képzőművészeti Stúdió, mely feladataul

a tehetségkutatót, a szakköri élet fellendítését, kiállítások szervezését jelölte meg. Az új művelődési központ mellett nyíló üzemi és iskolagalériákban számos egyéni és csoportos kiállítás nyílt, melyeken olyan fiatal, új tehetségek is bemutatkoztak, mint a volt Bóna Kovács-tanítvány Pataki József, a Derkovits ösztöndíjas *Bojtor Károly*, a kirobbanó energiával bemutatkozó *Mustó János*, a kirobbanó energiával bemutatkozó Mustó János, s az 1966-tól Salgótarjában élő *Lóránt János*. Művészeti pályájuk indulását, s általában a képzőművészeti élet szabadabbá válását elősegítette egy országos jelentőségű esemény. 1958. július 25-én *Aczél György* előterjesztése alapján az MSZMP Központi Bizottsága elfogadta az úgynevezett művelődéspolitikai irányelveket. A dokumentum - többek között - meghirdette a népet szolgáló művészet szabadságát, s kimondta, hogy „stílusvitákat hatalmi szóval, rendeletekkel nem lehet eldönteni.”⁶

Mint ahogy a fentiekben említettük, számos fiatal tehetség jelentkezett a 60-as évek közepén Salgótarján művészeti életében, mellettük azonban folyamatosan alkottak - s még évtizedeken át meghatározó személyiségek voltak - a helyi képzőművész csoport alapító tagjai. Közülük id. Szabó István, Radics István, Réti Zoltán országos és nemzetközi hírnévre is szert tett. Városunk kulturális életében különösen kiemelkedő Czinke Ferenc és Iványi Ödön tevékenysége, akik alkotó munkásságuk mellett fontos szerepet vállaltak egy, valóban pezsgő szellemi közeg kialakításában.

A fenti vázlatos összegzés alapján is elmondhatjuk, hogy a 60-as évek közepétől nagymértékű fellendülés vette kezdetét Salgótarján művészeti életében. Ez a nagy lépésekkel haladó fejlődés azonban nem jöhetett volna létre a megelőző évtized - talán ma már kevésbé ismert - előzményei nélkül, melyek ellentmondásosak ugyan, mégis csírájukban a későbbi eredmények alapjait.

Jegyzetek

1. Jegyzőkönyv. Felvétellett Salgótarjában 1957 III. 1-én a Megyei Képzőművész Csoport alakuló ülésén. 1.o.
2. Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Nógrád megyei Munkacsoportjának 1957. évi jelentése
3. Nógrád Megyei Levéltár - MSZMP Nógrád megyei Bizottsága archívuma, 1 fond, 12. csop. 1959 83 ő.e. szám. A Megyei Tanács Művelődési Osztályának jelentése a művelődéspolitikai irányelvek végrehajtásának tapasztalatairól a megyei PB határozata alapján. 1959. IV. 17 - VIII. 4. 7.o.
4. Nógrád Megyei Levéltár, XXIII. 13. 9. A Nógrád megyei Tanács Művelődési Osztály iktatott iratai. A MSZMP Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelveinek végrehajtása megyénkben (1960). 12.o.
5. Nógrád Megyei Levéltár, XXIII. 527. 5. Salgótarján város Tanácsa V.B. jkv. 1956 - 1957, V.B. ülések jegyzőkönyvei, 26.sz. jegyzőkönyv. Múzeum és képzőművészeti szabadiskola felállítása
6. A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikájának irányelvei. in: Művelődéspolitikánk 25 éve. Művelődéspolitikai tanácskozás, Budapest, 1983 december 15-től, Kossuth, 1984, 261.o.